

2024 • MAART

MARIËNBURG

JAAR 41 • 01

MAGAZINE

VAN EN VOOR KRITISCH KATHOLIEKEN

SYMPOSIUM 40 JAAR MARIËNBURG

MUZIEK EN RELIGIEUZE ERVARING

EEN TERUGBLIK OP DE SYNODE

DE NAMIDDAG VAN HET CHRISTENDOM

EINDE AAN DE MACHTSPOLITIEK

SLAVERNIJ EN NAVOLGING VAN CHRISTUS

MARIËNBURG MAGAZINE VAN
EN VOOR KRITISCH
KATHOLIEKEN IS EEN UITGAVE
VAN MARIËNBURG, VERENIGING
VAN KRITISCH KATHOLIEKEN, EN
VERSCHIJNT
VIJF MAAL PER JAAR. OVERNAME
VAN ARTIKELEN IS TOEGESTAAN
NA OVERLEG MET DE REDACTIE.

© 2024 MARIËNBURG
ISSN 1878-8734

WEBSITE

www.marienburgvereniging.nl

REDACTIE

Eindredacteur: Arthur van Tongeren
Redacteuren:
Henk Baars
Tom van den Beld
Michel Besnard
Riet Bos
Erik Jurgens
Gerard Swüste

Paul van Velthoven
REDACTIE-SECRETARIAAT
redactie@marienburgvereniging.nl

VORMGEVING

Echthetty, Schijndel

DRUK

Rekafa drukkers, Venlo

LIDMAATSCHAP / ABONNEMENT

Lidmaatschap van Mariënborg inclusief
abonnement op Mariënborg Magazine:

€ 35,- per jaar.

Abonnement zonder lidmaatschap:

€ 25,- per jaar.

Proefabonnement: 3 nr's voor € 15,-

Losse nummers: € 5,-

Aanmelden bij het secretariaat of via de
website.

IBAN: NL77 RABO 0329 9215 68

BIC-code: NLRABO2U

Mariënborg is ANBI erkend.

BESTUUR MARIËNBURG

Harrie van den Akker, voorzitter,
06-48590171
Riet Bos, penningmeester, 06-43928591
Yvonne Beker, lid, 06-22421184
Walther Burgering, lid, 06-29562865
Mia Janssen-Brouwer, lid, 06-20002835
bestuur@marienburgvereniging.nl

SECRETARIAAT

Het Fort 29
5581 AB Waalre
040-8442967
secretariaat@marienburgvereniging.nl

OPROEP AAN DE LEZERS

Zoals u wellicht weet, eindigt met de aankomende Algemene Vergadering de tweede termijn van onze voorzitter Harrie van den Akker. We zoeken al enige tijd naar een opvolger, maar tot nu toe helaas zonder resultaat.

Op onze website staat een uitgebreide vacaturetekst. Wilt u die bekijken en de gegevens van potentiële kandidaten doorgeven aan de zoek-commissie? Dat kan via secretariaat@marienburgvereniging.nl. Alvast hartelijk dank.

HET EERSTVOLGENDE NUMMER
VERSCHIJNT MEDIO MEI 2024.
BIJDRAGEN UITERLIJK 26 MAART AAN
HET REDACTIE-ADRES.

22

De namiddag van het christendom
TOM VAN DEN BELD & ERIK JURGENS

EN VERDER...

07 COLUMN | Twee of drie vergaderd in mijn naam
19 POËZIE | Bommen
24 TEN SLOTTE | Mysterie en werkelijkheid

VROUWEN

De kerk is in beweging. Of komt in beweging – want niet iedereen beweegt al mee. Maar 'onze' paus krijgt het voor elkaar: bewegen. De clerus moet (leren) luisteren. Naar de 'gewone' gelovigen. Leren reageren op de behoeften van deze tijd. De wereld is groter geworden, mondiger, veelkleuriger, als in een regenboog. De patronen van weleer passen niet meer. Er is behoefte aan andere relatievormen dan het traditionele 'for ever' huwelijk en gezin. Vlak voor kerst meldde het Vaticaan dan dat priesters verbintenissen mogen zegenen van 'same-sex' en van gescheiden en hertrouwde stellen. Al eerder kondigde paus Franciscus aan dat ook de wijding van vrouwen tot priester weer in discussie mag, na de blokkade in 1994 door Johannes Paulus II. Lokaal mogen bisschoppen nog tegenstribbelen of aarzelen, maar de tijd is zwanger van veranderingen.

De 'gewone' gelovigen komen ook in beweging. Of lijken dat te doen, want aan te veel parochies gaat het synodale proces van paus Franciscus nog voorbij. Maar niet aan het Netwerk Katholieke Vrouwen (NKV). In de eerdere fase van dit synodale proces, en met steun van professor Myriam Wijlens, hebben maar liefst 2230 vrouwen gewerkt aan het document *Zij heeft een verhaal*, dat meegenomen is in de wereldwijde rapportage. Na het eindrapport van de Bisschoppensynode in Rome (met vrouwen) van afgelopen oktober, start er nu in Nederland een nieuwe gespreksronde: georganiseerd door het NKV tezamen met de partners in het project 'Luisterend op weg'. Rome is ineens een stuk minder ver weg. Er is een nieuw elan, begonnen bij en met vrouwen – als op een nieuwe paasmorgen. Hoe belangrijk zijn vrouwen, ook in kerk en geloof!

De Mariënborgvereniging, 40 jaar jong en springlevend, Messiaans in hart en nieren, is ook in beweging. Geen Extinction Rebellion, geen brandende hooibalen, maar vol nieuwe hoop aanhakend bij het 'Luisterend op weg' van de vrouwen. De laatste boodschap van Huub Oosterhuis was ook dat we de hoop niet mogen opgeven: "Een liedje dat ik niet kan laten onder het gaan." Want ons visioen is toch: "Wij zullen, een van ziel, zijn lichaam worden, zijn uitstralende kracht in deze wereld, als wij de woorden doen van de Thora die Jezus heeft gedaan en doorgegeven. Zijn geest is het die ons tezamen voegt, de liefde die ons maakt tot zijn gemeente."

TEKST HARRIE VAN
DEN AKKER
BEELD STOCK

04

Getuigen en luisteren
Impressie van het jubileumsymposium
Mariënborg 40
TOM VAN DEN BELD

08

Naar een nieuw aggiornamento?
PAUL VAN VELTHOVEN

10

'Waarover wij niet spreken kunnen...'
Muziek en religieuze ervaringen
MARTIN HOONDELT

13

"De gruwelijke vloek die slavernij heet"
Hoe kon slavernij eeuwenlang passen in
een navolging van christus?
ERIK JURGENS

16

Een eind aan alle machtspolitiek
HARRY PALS

20

Naar een integrale spiritualiteit
Interview met Johan Bergé
HENK BAARS

GETUIGEN EN LUISTEREN

Impressie van het jubileumsymposium Mariënburg 40

de twee pausen

Op zaterdag 18 november 2023 was er in Utrecht klaarblijkelijk veel te doen. De treinen die van alle richtingen op het Centraal Station aldaar aankwamen, waren overvol. Men zag jonge mensen op weg naar festivals en popconcerten, ouders met kinderen op weg naar de stad en ook bedaarde vijftigplussers op weg

naar het vergadercentrum Domstad, nabij het station. Deze laatsten waren een honderdtal Mariënburgers die verwachtingsvol naar het symposium gingen, dat die dag zou worden gehouden ter ere van het veertigjarig bestaan van hun illustere vereniging.

Zij werden niet teleurgesteld. Bij het betreden van het uitstekende vergadercentrum werden zij verwelkomd door gastheer Emilio de Vlam en zijn staf en werden hun entreebewijzen op eigentijdse wijze gescand. De koffie stond klaar en oude bekenden begroetten elkaar.

De grote zaal vulde zich met gasten en op de eerste rij namen prominenten en 'mensen van het eerste uur' plaats. De achterwand van het podium bestond uit een grote projectie van een voor deze dag geactualiseerd logo van de vereniging, gevat in een fraaie achtergrond.

Kritisch maar niet confronterend

De welsprekende dagvoorzitter Walther Burgering verwelkomde de gasten en kondigde als eerste spreker voorzitter Harrie van den Akker aan. Muzikaal als hij is, begon deze als vanzelfsprekend met een lied van Huub Oosterhuis en Antoine Oomen: *Boek, jij bent geleefd*. "Want", zo zei hij, "de Schrift bepaalt als eerste wat wij als Mariënburg doen. Niet weglopen, dít blijven doen, blijven hopen, waakzaam in het leven staan." Daarna vermeldde hij enkele felicitaties die waren binnengekomen. "Waar staat Mariënburg nu?" vroeg hij zich af. "Wij reageren kritisch, maar niet meer confronterend zoals eertijds. Reageren is voor

dagvoorzitter Walther Burgering

"De Schrift bepaalt wat wij als Mariënburg doen: niet weglopen, dít blijven doen, blijven hopen, waakzaam in het leven staan"

ons een middel en geen doelstelling." Terugkijkend op de afgelopen veertig jaar, constateerde hij dat Mariënburg zich vroeger wellicht te veel heeft afgezet tegen de officiële kerk, zoals de Acht Mei Beweging dat ook deed. Maar de tijden zijn aan het kantelen. Nu is er het synodale proces en is er weer hoop op een echt andere Kerk. Wat kan Mariënburg doen? Kleine geloofsgemeenschappen ondersteunen, evenals het katholiek sociaal denken. Dit alles door geloofsverdieping en dialoog, ook oecumenisch. Dat doen we via magazine en website. Verwijzend naar de uitslag van de onlangs gehouden enquête keek de voorzitter naar de toekomst. We hebben nog 733 leden en 227 abonnees. We kunnen nog veel doen en we gaan door, aldus de voorzitter.

Onze opdracht is mensen van God te zijn

Mensen van God

Theoloog Erik Borgman hield de vergadering vervolgens een spiegel voor en zette de Mariënburgers op het 'realistische been'. De 'oude Kerk' is er niet meer. Het seculier experiment (alsof er geen God is) is failliet. Maar we zijn er niet om de toekomst van een (nieuwe) Kerk te plannen. Wat we in de jaren tachtig wilden, namelijk als kerk de samenleving bezielen, is niet gelukt. We moeten nadenken over wat het betekent om weer opnieuw kerk te zijn. De kerk is in

eerste instantie een 'teken', en wel verbonden met de wereld. Daar hebben wij een taak: de wereld zien in het licht van God en de menselijke gemeenschap. Dat doen we niet als verplichting, maar als persoonlijke keuze. Onze opdracht is: mensen van God te zijn. Kerkelijke organisatie is geen doel. We moeten de straat op om het onverwachte te horen en niet al meteen te weten wat te doen. We moeten God in de wereld ontdekken vanuit een contemplatief standpunt. Geloof is: acteren op

Emilio de Vlam en Harrie van den Akker (aan de piano)

workshop *Vele vormen van vieren*

Twee pausen

We kwamen weer bijeen in de grote zaal en werden verrast door twee in het wit geklede heren die, elkaar Wladiwostok/Wojtila en Ratzinger noemend, met elkaar in dialoog gingen. De pausen Johannes Paulus II en Benedictus XVI mijmerden vanuit het voorgeborchte op geestige wijze over het recalcitrante Nederland van de jaren tachtig en eindigden “toch maar” met een welgemeende felicitatie aan het jubilerende Mariënborg.

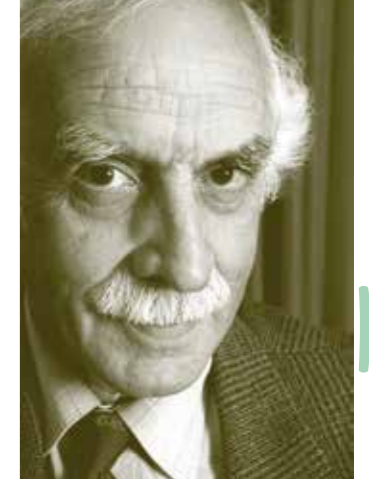

aan de lunch

Na een korte presentatie van de resultaten van de werkgroepen, zong de zaal uit volle borst *De steppe zal bloeien*, en sloot de dagvoorzitter de vergadering met een welgemeend dankwoord aan allen die van dit symposium een niet meer te vergeten evenement hadden gemaakt. En daarna gingen de deelnemers, na een feestelijk drankje, terug naar de wederom overvolle treinen. ●

ERIK JURGENS

TWEE OF DRIE VERGADERD IN MIJN NAAM

De burgers van ons land hebben de individualisering, de toeneming van persoonlijke vrijheid, sinds de jaren zestig omarmd. Maar studies wijzen uit dat tegelijk velen van hen zich onveilig zijn gaan voelen, niet meer ingebed in een vertrouwde omgeving. Je paste bijvoorbeeld als gelovige in een kerkelijke organisatie, vele beslissingen waren gemakkelijker – in geloofszaken volgde je gewoon de anderen. En maatschappelijk waren er talloze organisaties aangesloten bij jouw kerk, waarbinnen je je thuis kon voelen, tot politieke partijen aan toe. We hebben in die jaren zestig en daarna ons langzamerhand ontworsteld aan het vertrouwde. We gingen eigen wegen en voelden ons bevrijd. Maar toch. Nu moest je zelf gaan bedenken of je Christus wilde blijven navolgen, of de Bergrede centraal bleef staan in je leven. En welke ethische normen en levensbeginselen je je eigen wilde maken. Een staat, een democratie, bestaat niet zomaar uit zichzelf. Die moeten we samen opbouwen en in stand houden. Daar heb je een onderlinge organisatie voor nodig: besturende overheidsorganen, partijen, zorginstellingen, scholen, vakorganisaties. Geloofsgemeenschappen ook? Bij onze laatste verkiezingen openbaarde zich hoe we verweesd zijn geraakt. Grote verdeeldheid over hoe we het samen moeten doen. Vaak ook geen inzicht in hoe belangrijk de instellingen zijn van onze democratische rechtsstaat, die ondergraven worden door de ‘partij’ die onlangs onverwacht de meeste stemmen haalde.

De kerken, die eeuwenoude bolwerken, zijn sinds de jaren zestig ook afgekalfd. Het geloof in die kerken, als het al diep genoeg zat, was dan ook vervat in wel erg verouderde structuren. Pogingen van onder meer Mariënborg en ‘Acht Mei’ om deze katholieke kerk open te breken, en vormen van vrijzinnigheid toe te laten naast de orthodoxie, die lukten niet. De kerk loopt dienstengevolge leeg. Ik weet nog wel dat ik jaren geleden poogde, in mijn parochiekerk in Amsterdam-Zuid, een verandering in te voeren. Ik wilde althans één zondag in de maand geen mis, maar een dienst van woord, gebed en zang. Het parochiebestuur voelde er niet voor. En de bisschop hield ons voor dat op zondag alleen een eucharistieviering was toegestaan. Het zingen van liederen van Oosterhuis, het preken door een mede-parochiaan, zelf gebeden formuleren: het mocht allemaal niet. Als je in onze tijd van individualisering op die manier initiatieven vanuit de gelovigen zelf de kop indrukt, is het geen wonder dat de kerk leegloopt.

En Matteüs 18, vers 20, wordt hiermee stelselmatig ontkend: “Waar twee of drie zijn samengebracht in Mijn naam, daar ben IK in hun midden.” Daar gaat het om, dat HIJ in ons midden is. Toen ik een jongetje was, en misdienaar mocht zijn, begreep ik niks van die rare consecratie. Daarbij werd een rondje ongedesemd brood, en de door mij in de kelk gegoten wijn, plotseling het lichaam en bloed van de Heer. Waarom, in Godsnaam? Ik moest het maar geloven, zeiden ze. Maar consecratie betekent samen heilig maken. Dat doe je al door samen het brood te breken in Zijn naam. Niks lichaam en bloed. De protestanten hebben het altijd goed begrepen, met hun Avondmaal.

COLU
MN.

wat God ons nú aan het zeggen is. Lees de tekenen van de tijd in het licht van het evangelie en je ziet dat licht overal! “Geloof is geen gedachtegoed, maar een telkens opnieuw te geven antwoord op Gods aanwezigheid.” En daarbij: bidden!

Met een korte discussie met de zaal eindigde de ochtendzitting.

We moeten nadenken over wat het betekent om weer opnieuw kerk te zijn

Het leven vieren

Na de lunch ging de vergadering onder leiding van Marian Geurtsen aan de slag met “Vele vormen van vieren in kleinere gemeenschappen”. Dat gebeurde in werkgroepen en Marian leidde dit in met een korte uiteenzetting over wat vieren eigenlijk is. Het is het leven vieren in ontmoeting met God en in aansluiting bij wat er bij de mensen leeft. Al in de vroege tijden van het christendom kwam men bijeen om samen te eten en te bidden. Dat is eucharistie en dat is kerk. Daar zijn verschillende vormen voor: huiskamerviering, klimaatwake, bijeenkomst voor mensen met speciale noden. Er kan veel. In de daaropvolgende werkgroepen werden opdrachten uitgevoerd voor het maken van litanieën, zegenbeden en novenen.

NAAR EEN NIEUW *aggiornamento?*

Aan de vooravond van de Romeinse synode over de toekomst van de RK Kerk, waaraan voor het eerst ook leken mochten deelnemen, gooide een vijftal stokoude kardinalen met een open brief plotseling roet in het eten. Het is bekend dat paus Franciscus, alias jezuïetenpater Jorge Bergoglio, controverses met zijn confraters als het enigszins kan vermijdt. Kardinaal Eijk had enkele jaren geleden forse (theologische) kritiek op de paus. Voor een Nederlandse prelaat een unicum, maar de paus trok er zich niets van aan en hij preees hem toen heel tactisch als een belangrijk denker over ethische vraagstukken. Ditmaal kon hij de kritiek niet negeren. Vooropgegaan door de Duitse kardinaal Brandmüller, die nog in 2010 door paus Benedictus was aangesteld, stelden de vijf kardinalen dat Franciscus' synodale weg indruist tegen het katholieke geloof. Botweg stelden ze dat deze bijzondere synode door de bijdrage van leken geen basis heeft in het kerkelijk recht. Erger, in de manier waarop de synode is vormgegeven – in de rondetafelgesprekken

waarin leken en clerici samen beraadslagen – worden voorstellen voorgekookt die openlijke controverses in openbare zittingen moeten tegengaan. De zegening van homostellen is in strijd met de katholieke leer net als de wijding van vrouwen, en zo gingen ze nog een tijdje door... De paus zag zich gedwongen uitvoerig op deze 'dubia' te antwoorden.

Het zou te veel ruimte in beslag nemen om de antwoorden van de paus hier weer te geven; hij kwam tot herinterpretaties van oude documenten en stelde ook dat het proces open is (Franciscus' antwoorden zijn te vinden op de website van KRO-NCRV). Uitzonderlijk geërgerd was de paus bij de opening van de synode op 3 oktober. Hij vond dat de synode niet moest gaan lijken op een parlementaire bijeenkomst, maar dat de deelnemers naar elkaar luisterend zich moesten openstellen voor de Heilige Geest. Wéér omschreef hij zijn visie op de kerk als een soort veldbed waarop heiligen en zondaars, vermoeiden

en verdrukten tot rust kunnen komen, zoals hem vanaf het begin van zijn pontificaat voor ogen heeft gestaan. Maar ook werd weer duidelijk dat hij via deze omweg streeft naar een veel democratischer en meer gedecentraliseerd bestuurde Kerk.

*Franciscus streeft
naar een veel
democratischer en
meer gedecentraliseerd
bestuurde Kerk*

Om dat te bereiken heeft hij twee prelaten aangesteld die dit hele proces mogelijk moeten maken. Het gaat om de Maltese kardinaal Mario Grech (*1957) en zijn Luxemburgse evenknie Jean-Claude Hollerich (*1958). De eerste, kerkjurist, is een man van de daad die bliksemsnel carrière heeft gemaakt. Aan hem de taak de synode soepel te laten verlopen. Hij werd in 2019 aangesteld tot secretaris-generaal van de bisschoppen en het jaar daarop tot kardinaal gecreëerd; een duidelijke favoriet van Franciscus. Hij grossiert in grote gebaren en duidelijke uitspraken. Naast hem functioneert de Luxemburgse aartsbisschop Jean-Claude Hollerich. Deze jezuïet houdt de routekaart van de synode in de gaten. Hij wordt beschreven als de man met de visie. In juni presenteerde hij het werkdocument aan de pers en hij zal aan het eind als rapporteur van de synode het resultaat van de beraadslagingen presenteren. Hij werkte lange tijd als missionaris en hoogleraar in Japan. Aan het Franse katholieke dagblad *La Croix* vertrouwde hij toe: "De Kerk staat voor de taak zich radicaal te vernieuwen. De manier waarop de Kerk nu haar boodschap brengt is archaisch en totaal onbegrijpelijk voor de mensen van vandaag. Om de mensen tot Christus te brengen zal zij op straffe van verdwijnen zich moeten aanpassen en niemand meer mogen buitensluiten. Maar ze moet eerst beginnen met luisteren en in gesprek gaan, waaronder met degenen die niet de kerkelijke bijeenkomsten bezoeken en een nieuwe taak met hen zien uit te vinden. De Kerk zelf zal zich moeten heruitvinden door het priesterschap aan

iedere gedoopte toe te kennen, dat bovendien meer prioriteit mag hebben dan dat van de ambtsdragers. Dat wordt nu overschat. Aan vrouwen moet veel meer verantwoordelijkheid worden gegeven en zij moeten daarom diaken kunnen worden. Ook moet het celibaat van de priesters ter discussie komen te staan."

Het zijn gedurfde ideeën en wat is daar tot nu toe van terechtgekomen? In het eindrapport van de synode blijkt dat er een duidelijke opening is gemaakt naar (mannelijke) leken en vrouwen. Het exclusieve gezag van de bisschop wordt ter discussie gesteld ten gunste van de medeverantwoordelijkheid van de leken voor het kerkelijk bestuur op lokaal niveau. Er is een opening gemaakt naar het ambt van diaken voor de vrouwen, maar de zegening van homoseksuele paren is verworpen, evenals de afschaffing van het priestercelebaat.

*De Kerk moet zich heruitvinden door
het priesterschap aan iedere gedoopte
toe te kennen*

De tweede synodale sessie in het najaar zal van beslissend belang zijn ook al heeft ze, zoals die van oktober, slechts een raadgevend karakter. Want het is aan de paus als opperherder welke voorstellen hij in 2025 van toepassing zal verklaren voor de hele kerk. Het slotdocument van de afgelopen zitting gaat nu naar de lokale kerken om daar in dit voorjaar besproken te worden. Daarop wordt een nieuw werkdocument gebaseerd voor de synode in het najaar.

De grote vraag is: zal de oude paus er – net als zestig jaar geleden zijn illustere voorganger Johannes XXIII – in slagen door middel van ingrijpende hervormingen een nieuw *aggiornamento* door te voeren? Sceptis genoeg. Eeuwenoude gewoonten in een kerk waarin de priester of de bisschop het laatste woord heeft, verander je niet zomaar. En de vraag is of de paus, oud en ziekelijk, nog wel tijd van leven heeft. Maar de jonge hulpbisschop van Utrecht, Ton Hoogenboom, de enige Nederlandse deelnemer, was na terugkeer ronduit enthousiast. Het had er geknetterd, zei hij na afloop... Laten we dat in ieder geval hopen. ●

‘Waarover wij niet spreken kunnen...’

Muziek en religieuze ervaringen

In de voorgaande nummers van het *Mariënburg Magazine* besteedde Gerard Swüste in enkele interviews aandacht aan liturgische muziek. Uit de gesprekken met Kees van Mechelen, Arjan van Baest en Tom Löwenthal kwam een belangrijk gemeenschappelijk inzicht tot klinken: muziek brengt mensen bij elkaar en vormt hen tot een vierende gemeenschap.

De ervaring dat muziek je kan vervoeren, je kan omringen of omhullen en kan meenemen in een ervaring die eigenlijk niet in woorden is uit te drukken, zullen velen herkennen. Muziek doet iets met mensen, maar wat precies en hoe dat gaat, is lastig onder woorden te brengen. Ik ga toch een poging wagen en bewandel daartoe twee wegen. Ten eerste zal ik ingaan op de ervaring van het samen-zingen. ‘Participatie’ en ‘mee-doen’ zijn kenmerkend voor goede liturgische muziek, zo mogelijk binnen het kader van een klankrijk geheel. Kees van Mechelen verwijst naar een dergelijke muzikale ervaring die hij opdeed bij de Paaswake in de Amsterdamse

Studentenekklesia: “Met orgel, drums en gitaren, een groot koor en een volle kerk die meezong” (MM juli 2022). Voor Van Mechelen was deze ervaring een keerpunt: zó moet liturgische muziek klinken. Ten tweede zal ik ingaan op de klank-op-zich, dus de klank los van de inhoud van de tekst. Het is juist de muzikale klank, zo zal blijken, die ons een toegang biedt tot het heilige.

Bijeen zingen

Of je nu zingt, trompet of gitaar speelt, muziek maken doe je met je lichaam. Je hebt je lijf nodig om klank te maken (je stembanden, je handen, je lippen); en

je hebt oren nodig om klank te ontvangen. Muziek maken is een lichamelijke activiteit. De theoloog Willem Marie Speelman verbindt heel nadrukkelijk ‘klank’ met het lichaam dat de klank produceert. Elk lichaam, of dat nu een instrument is of een persoon, heeft bepaalde kenmerken die tezamen de aard van de klank bepalen; we spreken van het timbre of de klankkleur. Een trompet klinkt anders dan een gitaar, mijn stem klinkt anders dan die van jou. We kunnen dus zeggen dat de klank iets laat horen, of wellicht nog beter: iets openbaart van de innerlijke kwaliteiten van het instrument of de persoon die de klank produceert.

De klank komt vervolgens binnen bij de luisteraar, de klank raakt mijn trommenvlies. De luisteraar hoort, omdat zijn of haar lichaam gaat resoneren, gaat meeklinken. De trilling wordt doorgegeven van het ene naar het andere lichaam en daarmee wordt ook het timbre, de innerlijke kwaliteiten van het klinkende lichaam, gedeeld. Met andere woorden, de klank ontvangen – horen – is participeren aan de innerlijke kwaliteiten van de bron van de klank. Dit gegeven maakt dat klank verbindend werkt. Als we gezamenlijk een lied zingen, dringen we tot elkaar door, in zekere zin is er sprake van intimiteit omdat we delen in elkaars timbre en daarmee iets delen wat eigen is aan de zingende persoon. Het is niet voor niets dat veel mensen niet zomaar durven te zingen, het is een kwetsbare act waarin je echt iets deelt van wie jij bent. Als mensen samen zingen, ontstaat er, juist door die gedeelde intimiteit, een ‘sense of belonging’, we zingen elkaar bij-een. Samen zingen maakt dat je je engageert met de ander en dat je je opgenomen voelt in een groter geheel. Door samen te zingen ervaren mensen dat ze deel zijn van een totaliteit die meer is dan de som der delen. Met andere woorden: de ‘sense of belonging’ die ontstaat door het samen zingen is transpersoonlijk.

De cultureel musicoloog Christopher Small werkte deze transpersoonlijke muzikale ervaring verder uit. Hij spreekt van een relatiernetwerk dat ontstaat doordat mensen samen muziek maken, samen zingen. Dat relatiernetwerk is kwetsbaar, omdat het ontstaat in het moment. In en door het zingen wordt als het ware een ideale wereld van eenheid en verbondenheid

gecreëerd die werkelijk is en tegelijkertijd ook niet. Het is een werkelijkheid die bestaat in het moment, en die tegelijkertijd in ons het verlangen wekt om een dergelijke werkelijkheid blijvend te realiseren. Zingen en muziek maken krijgen daarmee een profetische dynamiek.

Klank

Naast de lichamelijke ervaring van zingen en musiceren, kunnen we nog dieper op de klank zelf ingaan. De componist Igor Strawinsky poneerde ooit een stellige uitspraak over muziek: “Muziek kan niets zeggen, muziek gaat over niets anders dan muziek.” Met deze uitspraak keert Strawinsky zich tegen alle interpretaties van muziek die haar betekenis buiten de klank zoeken. Nog anders gezegd: muziek (als klank, dus los van de teksten!) verwijst niet naar een werkelijkheid buiten de muziek, muziek is geen symbool, maar staat geheel op zichzelf. De betekenis van de muziek is de muziek zelf. Vaak vinden mensen dat lastig: we willen weten waar muziek over gaat of wat de bedoeling is van de muziek. Het eigene aan muziek is echter dat we haar moeten ondergaan, dat we uitgedaagd worden om met haar mee te bewegen. Sterker nog: luisteren naar muziek veronderstelt dat we meebewegen; als we uit de voortstuwende beweging van muziek geraken, stoppen we met luisteren. De muzikale ervaring, het zijn in en met de muziek, is wat muziek tot een betekenisvolle structuur maakt. Ter vergelijking: bij tekst ligt dat anders, daar zoeken we naar de betekenis achter de woorden. Bij muziek is er geen betekenis *achter* of *onder* de noten; de klank zelf is de betekenis.

De betekenis van de muziek is de muziek zelf.

Op een andere, maar vergelijkbare manier werd dit inzicht verwoord door Huub Oosterhuis in zijn boek *In het voorbijgaan* uit 1968. Hij schrijft: “Verder dan het gesproken woord reikt alles wat wordt gezongen. De spreekstem interpreteert en versmalt de ervaring; maar het lied (eenstemmig, meerstemmig, strofisch of in beurtzang, kort als een kreet of langademig hymnisch) is ruimer, raakt dieper. Een preek kan

eventueel nog didactisch, dogmatisch, polemisch of ethisch zijn. Maar het lied is argelozer, vrolijker, doeltreffender en menselijker dan iedere manier van spreken.” Ondanks het feit dat Oosterhuis een dichter was, een man van tekst en taal, was hij zich bewust van de kracht van de klank die soms (of vaak?) voorbij de woorden raakt. Hij was zich ervan bewust dat de muziek de tekst kan optillen, maar ook enigszins kan doen vergeten. Dat is zowel de kracht als het gevaar van muziek. Zij deelt ons iets mee, maar we weten eigenlijk niet wat. De klank deelt ons het onzegbare, het onnoembare mee en het is aan ons, de luisteraars, om het onnoembare een naam te geven. Muziek is niet alleen een taal zonder directe betekenis, maar ook andersom: zij is betekenis zonder taal.

“Voor mij is religie ondenkbaar zonder muziek”

Juist door de schijnbaar inhoudelijke leegte, het betekenisloze, het argeloze en vrije karakter van muziek, is zij een plaats waar God zich ontmoeten laat. Ik word op dit spoor gezet door een uitspraak van de filosoof Arthur Wittgenstein in zijn *Tractatus logico-philosophicus*: “Er zijn dingen die niet verwoord kunnen worden. Zij openbaren zichzelf: zij zijn het mystieke.” Als God de Onnoembare is en muziek in zichzelf niets mededeelt (‘God zit niet in de noten’), zouden we kunnen spreken van een theologie van de muziek: muziek is theologie, verklanking van God in een taal die geen taal is; spreken over God niet in woorden, maar in klanken. Wat zich in muziek aan ons mededeelt, kunnen we interpreteren (ja, dus toch!) als wie (in plaats van ‘wat’), niet het onnoembare, maar de Onnoembare. Muziek is, aldus de socioloog, musicoloog en componist Adorno: “gebed zonder dat het iets mededeelt of zonder dat het verwijst naar wie of wat dan ook. Muziek is gebed in zich, een zucht zonder meer, een uitstaan naar het onbekende.”

Van muzikale naar religieuze ervaring

Misschien maak ik in het bovenstaande de stap van muzikale naar religieuze ervaring wat te snel. Is er een reden om de lichamelijke ervaring van eenheid en verbondenheid en de woordeloze

betekenis van muziek te vertalen in termen van religie, in ‘God talk’? Nee, er is geen dwingende reden om dat te doen. Hooguit kunnen we zeggen dat er een zekere overeenkomst is tussen muzikale ervaringen aan de ene kant en religieuze ervaringen aan de andere. Ze hebben iets met elkaar gemeen: het ongrijpbare karakter, het niet kunnen pakken van de betekenis. De muzikale ervaring en de ervaring van Gods aanwezigheid vallen niet een-op-een samen en het ‘gat’ tussen muziek aan de ene kant en religie aan de andere kan alleen door het interpreterend subject overbrugd worden. De ervaring is en blijft primair, maar vraagt een cognitieve ‘brug’ om te komen van ‘ervaring van muziek’ naar ‘ervaring van Gods aanwezigheid in muziek’. In de liturgie dringt die interpretatie zich overigens wel op, juist omdat het daarin gaat om de Godsontmoeting.

Voor mij is religie ondenkbaar zonder muziek. En wie de wereldreligies bestudeert zal ontdekken dat er geen religie is waarin muziek geen rol speelt. Muziek en religie zijn zo nauw met elkaar verbonden, omdat muziek ons iets biedt wat andere expressiemiddelen of media niet bieden. De religieuze inspiratie die mensen beweegt, ontroert en sprakeloos maakt, laat zich het beste uitdrukken in dat vluchtige, niet te pakken medium dat muziek is. Muziek kan ons brengen naar de ontmoeting met het en de Heilige en andersom geldt dat religie vraagt om muziek. We gebruiken muziek om datgene uit te zeggen waarover wij uiteindelijk niet spreken kunnen. ●

Martin Hoondert (* 1967) is universitair hoofddocent ‘Muziek, Religie en Ritueel’ aan de Universiteit van Tilburg. In zijn onderzoek richt hij zich met name op de samenhang tussen muziek en ritueel en op de rituelen rondom de dood in de Nederlandse cultuur.

TEKST ERIK JURGENS | BEELD STOCK

“De gruwelijke vloek die slavernij heet”

HOE KON SLAVERNIJ EEUWENLANG PASSEN IN EEN NAVOLGING VAN CHRISTUS?

Al die mensen die nu precies weten hoe destijds gedacht had moeten worden over slavernij, missen meestal historische kennis. Slavernij is helaas al zo oud als de mensheid. De hoog beschaafde Grieken en Romeinen, aan wie we ons recht en onze cultuur ooit ontleenden, kenden al slavernij. Toen het christendom werd gepreekt in Rome, aan het begin van onze jaartelling, waren het in het begin vooral slaven die christen werden. Immers, we zijn in Gods ogen toch allen gelijk (zie bijvoorbeeld Gal. 3: 26 of Kol. 3:11)? Dat hoorden ze alleen van de christenen. Maar de conclusie werd niet getrokken dat zij die gelijk zijn in de ogen van God, ook gelijk behoren te zijn voor de wet van alledag. De vroege kerk durfde dat ook niet te verkondigen –

als zij het al vond – omdat slavernij toen deel was van het *ius gentium*, het algemeen geldend recht. Slavernij was zogezeegd ‘normaal’. Wel werd al sinds de Griekse wijsgeer Aristoteles (4^e eeuw v.Chr.) gedacht over een soort natuurlijke ordening van dingen, een natuurrecht, dat uit zou gaan boven dat *ius gentium*. De grote 13^e-eeuwse denker Thomas van Aquino introduceerde dit in de christenheid door de filosofie van Aristoteles met het geloof te verbinden. Dit nog zonder daaruit te concluderen dat slavernij in strijd was met dat natuurrecht. Dat gebeurde pas tijdens de Verlichting, tweede helft van de 18^e eeuw. Resultaat was de Franse Verklaring van de Rechten van de Mens van in 1789 – daarin was voor slavernij geen plaats meer.

Inheemsem mochten niet tot slaaf worden gemaakt, tenzij zij 'vijanden van Christus' waren

Vijanden van Christus

Het merkwaardige was dat de feitelijke praktijk in christelijk Europa al heel lang zo was dat slavernij niet werd geaccepteerd – althans als het over andere Europeanen ging. Toen de Spanjaarden en Portugezen delen van Afrika en later van Midden- en Zuid-Amerika veroverden, werd weer wel aanvaard dat de inheemsen als slaven werden behandeld (zoals die inheemsen overigens ook deden tegenover elkaar...). Voor die inheemsen gold dus nog dat algemeen geldend recht van vroeger. Midden 15^e eeuw, dus nog voor de 'ontdekking' van Amerika door Columbus in 1492, schreef Nicolaas V een pauselijke bul, *Romanus Pontifex*, gericht aan Alfonso V van Portugal. Daarin gaf de paus toestemming om "saracenen (moslims, *ej*), heidenen en andere vijanden van Christus te onderwerpen... en hen tot de toestand te brengen van eeuwige slavernij." Toe maar.

De Spanjaard Fray Bartolomé de las Casas zet zich in voor de 'inheemsen' als de Spaanse conquistadores Midden-Amerika veroveren. Hij kon zich er op beroepen dat alleen vijanden van Christus slaaf mochten worden gemaakt, en kerstende dus die inheemsen. De conquistadores trokken zich er niks van aan, zij werden toch tot slaaf gemaakt.

De las Casas heeft nog invloed uitgeoefend op de totstandkoming van de pauselijke bul *Sublimis Deus* uit 1537. Daarin werd uitdrukkelijk bepaald dat de inheemsen geen wilde beesten waren, maar medemensen die in staat waren het geloof te ontvangen. En dat zij dus niet tot slaaf mochten worden gemaakt, tenzij zij 'vijanden van Christus' waren. Ook nu trokken de koloniseerders zich hier weinig van aan. *Sublimis Deus* werd trouwens al het jaar erop door paus Paulus III zelf weer ingetrokken. Twee pausen herhaalden, in 1639 en in 1741, wel teksten als die van *Sublimis Deus*, maar steeds zonder effect.

Mensenhandel

Intussen was naast het tot slaaf maken van inheemsen een nieuwe gruwel ontstaan: de grootscheepse handel van slaven uit Afrika naar de Amerika's. Dit was al vroeg begonnen, maar in de 17^e eeuw verhevigd omdat de inheemsen niet in staat bleken het zware werk in de plantages aan te kunnen. Slaven werden gekocht aan de westkust van Afrika, waar de slavenhandel al welig tierde voordat de Europeanen daar kwamen. Vervolgens werden zij verscheept naar de nieuwe wereld. In de loop van vooral de 17^e, 18^e en begin 19^e eeuw gaat het, zegt men, opgeteld om meer dan tien miljoen (!) mensen. Ik heb niet kunnen nagaan of de

kerk zich toen nog uitdrukkelijk ook tegen die handel in mensen heeft uitgesproken. Wel gold voor de daar aangekomen Afrikaanse slaven wat de pausen hadden gezegd over de inheemse slaven. En ook toen trokken katholieken in die contreien zich nergens iets van aan. Gregorius XVI vermaande gelovigen in 1839 wel om er zich van te onthouden zwarte mensen tot slaaf te maken of te verhandelen. De Britten hadden in 1803 die handel verboden, daar moest de kerk toen dus ook iets over zeggen. Maar het houden van slaven als zodanig veroordeelde de kerk nog niet...

Kerk treedt niet op

Dat gebeurde pas in 1888, door Leo XIII. Zijn encycliek *In Plurimis* kwam op het moment dat ook het katholieke Brazilië eindelijk de slavernij had afgeschaft. De VS waren in 1867, na een hevige burgeroorlog, daarin voorgedaan. Leo XIII veroordeelt nu vierkant "de gruwelijke vloek die slavernij heet." Hij zat natuurlijk met het feit dat de kerk door de eeuwen heen niet bijster veel heeft gedaan om slavernij tegen te gaan – bijvoorbeeld door aan katholieken gewoon te verbieden om slaven te houden. De kerk heeft slavernij als een gegeven aanvaard en zich er vooral op gericht om christelijke slavenhouders in te prenten dat zij hun slaven behoorlijk moesten behandelen. En door, van begin af aan, vol te houden dat slaven medemensen zijn, en dus ook het Rijk Gods kunnen beërven. Helaas trad de kerk niet streng op tegen hen die hun slaven barbaars behandelden. Dat had gekund door hen uit de kerk te stoten. Het houden van slaven was blijkbaar ook geen 'zonde' die gebiecht moest worden, wilde men nog het eeuwig heil verwerven. Toen zulke sancties niet werden opgelegd – omdat de kerk de slavenhouders niet van zich wilde vervreemden, denk ik – trokken die slavenhouders zich ook niets aan van de aansporingen om hun slaven goed te behandelen. Als je *In Plurimis* leest, dan is het een litanie van zelfrechtvaardigingen achteraf.

Een ommekeer

De kerk heeft steeds in vele kwesties moeite gehad om te bekennen dat men er eerder naast gezeten had (denk aan Galilei, in 1616 veroordeeld omdat hij volhield dat de aarde om de zon draaide). Zo ook hier. *In Plurimis* was in feite een ommekeer, maar de paus deed of het een consequentie was van steeds al ingenomen standpunten.

Een dubbele ommekeer, trouwens. Want in 1864 had zijn reactionaire voorganger Pius IX in zijn encycliek *Quanta Cura* nog de gelding van mensenrechten ontkend. En die mensenrechten staan juist centraal als het gaat om het afwijzen van enige vorm van slavernij. Ook Leo XIII had nog problemen met het geestelijk verwerken van die grondrechten. Wel schreef hij de baanbrekende encycliek *Rerum Novarum*, het begin van een duidelijke sociale leer van de kerk.

De kerk heeft slavernij als een gegeven aanvaard, prentte christelijke slavenhouders in hun slaven behoorlijk te behandelen

Onbegrijpelijk

Terugkijkend heeft de kerk geen moedige rol gespeeld in de beschavingsstrijd die uiteindelijk leidde tot afschaffing van de slavernij. De kerk miste een rebelse houding als die van de man uit Nazaret, die zij wilde navolgen. Het valt ten enenmale ook niet mee om uit te stijgen boven wat in je eigen tijd, en lang daarvoor, aanvaard werd als de gebruikelijke gang van zaken. Daartoe behoorde tot in onze middeleeuwen de slavernij, daarna vervangen door andere vormen van horigheid. Toen gebieden werden veroverd in Afrika en in de Amerika's, waar slavernij nog heel gewoon was, nam men dit – althans ten aanzien van de inheemsen daar – gewoon over. En dat kwam vervolgens heel goed uit toen men arbeidskrachten zocht voor de koloniale plantages. De inzet van dominicanen als De las Casas voor die inheemse slaven is er ook steeds geweest. De beroemde 'reducties' van de jezuïeten in Paraguay waren ook een prachtig voorbeeld. In die reducties leefden de missionarissen op gelijke voet met de 'Indianen' en beschermden hen. Tot dit door de koloniale machthebbers als te rebels werd gezien, en vernietigd.

Het blijft voor ons nu, gezien vanuit de Navolging van Christus, totaal onbegrijpelijk hoe christenen konden optreden als slaaf-makers, slaaf-handelaars en slaaf-houders. Toch is dat eeuwenlang aanvaard. We hadden een seculier ethos nodig, dat van de mensenrechten, om het rigoureuus te doorbreken. En nu moeten we die rechten gaan toepassen op de moderne vormen van slavernij. *Fratelli tutti* (2020) van paus Franciscus wijst alvast een weg. ●

Een eind aan alle machtspolitiek

Is de paus anti-militarist?

Dat de huidige paus pacifistische overtuigingen heeft, was al overduidelijk. Maar is hij nu ook anti-militarist geworden? Dat zou je kunnen concluderen uit passages in zijn kerstpreek van 2023: “Verheug je, jij die geen vrede in je hart kunt vinden, want voor jou is de oude profetie van Jesaja vervuld: ‘Een kind is ons geboren, een zoon is ons gegeven (...) en zijn naam zal zijn: Vrededorst.’ De Schrift openbaart dat zijn vrede, zijn koninkrijk ‘van nu af en voor altijd’ zal zijn. In de Schrift staat de Vrededorst tegenover ‘de vorst van deze wereld’, die dood zaait en handelt tegen de Heer, ‘die al wat leeft bemint’. We zien hem in actie in Betlehem wanneer, na de geboorte van de Verlosser, de slachting van de onschuldige kinderen plaatsvindt. (...) Dus ja zeggen tegen de Vrededorst betekent nee zeggen tegen oorlog, en met

moed: nee zeggen tegen oorlog, tegen alle oorlog, tegen de logica van de oorlog. (...) Want dit is oorlog: een reis zonder doel, een nederlaag zonder overwinnaars, waanzin zonder excuses. Maar om nee te zeggen tegen oorlog, moet je nee zeggen tegen wapens. Want als de mens, wiens hart instabiel en gewond is, instrumenten van de dood in handen krijgt, zal hij ze vroeg of laat gebruiken. (...) En hoe kunnen we van vrede spreken als de productie, verkoop en handel in wapens toeneemt? (...) Mensen die geen wapens maar brood willen, die worstelen om rond te komen en om vrede vragen, weten niet hoeveel overheidsgeld er aan wapens wordt uitgegeven. Toch zouden ze het moeten weten! Laat erover gesproken en geschreven worden, zodat de belangen en winsten die aan de basis staan van oorlogen bekend worden.” (de hele preek is terug te vinden op www.kerkenvrede.nl)

Kerst: feest van de omkering

Onder de titel *Een eind aan alle machtspolitiek* publiceerde Kerk en Vrede – de vereniging van christen-pacifisten – in december 2023 een adventsbrief.

Aan het begin van die brief staat: “... het lichtfeest van Kerst [is geen] knus feestje, maar viering van de omkering die in gang gezet is: ‘Gods Woord wil deze wereld omgekeerd!’ Dat is wat het meisje Maria zong in haar lied, nadat ze de verbijsterende boodschap ontvangen had dat in haar een nieuw begin gemaakt zal worden: het einde van alle machtspolitiek. In dat licht bezien wij de wereld.”

Het is fundamenteel dat Jezus liever de eigen dood aanvaardde dan dat hij geweld gebruikte

En de brief eindigt zo: “We leven in het licht van het Kerstfeest, het Christusfeest, het feest van een kind dat ons aankijkt en oproept om alle machtsdenken en alle vertrouwen op geweld op te geven. Dat kind roept ons op om ongewone stappen te zetten, om de weg van vertrouwen op geweld te verlaten. Om te zoeken wat de vrede en veiligheid van allen dient. (...) De weg naar vrede is een weg van vrede. Een andere weg is er niet. Wij weten ons door het kind van Kerst geroepen, uitgedaagd om die weg te gaan en van die weg te getuigen.” (zie voor de hele brief weer de eerder genoemde website)

De hele Jezus

Het kerstkind werd een mens die handelde en sprak. Die een weg ging, in daad en woord, en ons uitnodigt die weg ook te gaan, hem achterna. En dan gaat het om heel zijn verhaalde geleefde leven, waarin de Bergrede en zijn weg naar Pasen samen moeten klinken – nooit het een zonder het ander (helaas heeft de kerk de eeuwen dóór kruis en opstanding losgekoppeld van Jezus’ Bergrede, van Jezus’ leven, van wat hij vertelde en daadwerkelijk voordeed – dat zien we in bijna alle geloofsbelijdenissen). Het is fundamenteel dat Jezus liever de eigen dood aanvaardde dan dat hij geweld gebruikte – denk aan het verhaal van zijn

gevangenneming, waarbij hij zei: God mijn vader kan een legioen engelen sturen om mij te beschermen, maar zo moet het niet gaan... Daarin herkenden de mensen om hem heen zijn god-gelijkheid – dat hij zich tot in de dood gaf voor mensen. Zo ver, zo diep is het christelijk geloof verbonden met de geweldloosheid van Jezus.

De kerk tegenover en in de wereld

Even terug naar de paus. Je merkt bij hem het sterke besef dat hij vanuit de kerk spreekt en dus niet alle problemen politiek hoeft op te lossen. Hij wijst een richting, vanuit een bijbelse visie; in deze preek: dat er kwade machten zijn die de scheppende, bevrijdende kracht van de Eeuwige tegenwerken. En van daaruit legt hij de vinger bij een structuurfout van onze wereld: dat belangen in de wapenproductie en -handel een grote en vaak beslissende rol spelen in de wereldpolitiek. Dit is een duidelijke stellingname, maar het blijft heel duidelijk dat de kerk dit uitspreekt als kerk. Het hoort bij de roeping, de missie van de kerk, om dit te doen. En als protestant zou ik wensen dat ook mijn kerk-‘leiders’ dit in onze tijd net zo vrijmoedig zouden aandurven!

Leden van de kerk hebben een andere positie. Zij zijn burgers van deze wereld, hoezeer ook voor hen geldt dat zij allereerst burgers zijn van het komende Koninkrijk der hemelen – en met ‘komende’ bedoel ik niet iets wat in de toekomst ligt, maar: ‘ bezig te komen’. Christenen zijn allereerst burgers van dit naderende Rijk, zij kunnen zich nooit vereenzelvigen met een nationale staat. In die zin zijn ze altijd ‘onbetrouwbare burgers’, omdat hun beslissende loyaliteit ergens anders ligt: bij (nog weer anders gezegd) de navolging van Jezus.

Vanuit die fundamentele loyaliteit hebben ze een verantwoordelijkheid voor de verbanden waarin ze leven, verbanden die – hoe beperkt vaak ook – van waarde zijn voor het goede samenleven van mensen, in vrede. Als burgers moeten leden van de kerk dit oppakken en werken aan een wereld waarin oorlog teruggedrongen wordt als middel om conflicten op te lossen. Dat betekent in onze tijd: werken aan een andere veiligheidsstructuur in onze wereld, waarin diplomatie en luisteren naar wederzijdse veiligheidsbehoeften de hoofdrol krijgen. En daarbij elkaar steeds herinneren aan de richting die de kerk wijst.

POËZIE

Dat vraagt om voortdurend en openhartig gesprek om die twee niveaus (tegenover en in de wereld) werkzaam op elkaar te betrekken. Daarvoor hebben kerken ooit het Interkerkelijk Vredesberaad opgericht (waarin de katholieke kerk deelneemt via Pax Christi). Daarvoor is ook precies een eeuw geleden Kerk en Vrede opgericht, als vereniging van verontruste kerkleden. Verontrust over de massale vernietiging door de moderne oorlog, maar ook verontrust over het uitblijven van massaal protest vanuit de kerken daartegen.

Dit voortdurende gesprek gaat over wegen om tot vrede te komen, heel realistisch rekenend met de heersende politieke verhoudingen. Dus analyserend, strategisch zoekend naar goede ingangen in het politieke debat. Maar vanuit het grotere uitgangspunt dat 'in God geen geweld kan zijn' – dus ook niet in hen die 'zo goed als God' proberen te zijn.

Hoe kunnen we van vrede spreken als de productie, verkoop en handel in wapens toeneemt?

Dilemma's

In een situatie die is ontstaan door het aanhoudend doen van onrecht, waarin het plegen van geweld al diepe sporen heeft nagelaten, waarin actief vijandsbeelden zijn opgetrokken, waarin wanhoop en onveiligheid overheersen – onze actuele wereldsituatie dus – is het verleidelijk om te denken: nu is oorlog de enige uitweg, nu is oorlog rechtvaardig. Dan hebben pacifisten ook geen geweldloze oplossing voorhanden. Maar ook dan nog blijft de vraag: hoe is er uit de huidige geweldssituatie een weg te vinden naar vreedzaam samenwonen? Hoe kunnen we uit de cyclus van geweld-op-geweld komen?

Er loopt een spoor van bloed, van geweld, van oorlogen door de wereldgeschiedenis. Daarbij past – in het spoor van Jezus – toch wel de vraag: wat heeft geweld door de eeuwen heen de mensen opgeleverd? We ontlopen die vraag meestal door op omstandigheden te wijzen die geweld – 'helaas' –

noodzakelijk maakten. Het lag aan... en dan komen we altijd uit bij de anderen, het lag nooit aan ons. Maar de bijbelse traditie houdt ons voor: wie ben jij? Ken ook de donkere kant van jezelf. De vredesbeweging hoort een luis in de pels te zijn van de eigen partij. Niet gemakkelijk kritiek leveren op de ander, op Poetin, op Hamas – maar de verbanden zien waarin wijzelf meedoen, als meeloper, zwijger.

Geloof is ongelooft

Bij alle dilemma's helpt het mij om mezelf steeds weer te binnen te brengen dat geloof vooral *ongelooft* is. Niet meegaan in het breed verspreide geloof dat geweld iets oplost. Weigeren dat te aanvaarden, dat te denken, dat te steunen. Dat is de enige manier om de gemakzuchtige, luie vraag 'wat is jouw alternatief?' werkelijk te beantwoorden. Niet meegaan in het denkraam dat achter zo'n vraag zit, maar de vraagsteller uitnodigen om mee te denken vanuit een hoopvoller perspectief. Zonder pasklaar antwoord samen creatief ('scheppend') een andere weg zoeken. Dat helpt om te werken aan andere manieren van conflictoplossing. ●

Harry Pals is theoloog met interesse voor bijbelse theologie en bevrijdingstheologie. Dertig jaar predikant in en vanuit de Protestantse kerk, sinds 2018 met emeritaat. Voorzitter van de theologische werkgroep van Kerk en Vrede, voorzitter van de Vereniging voor Theologie en Maatschappij, weekendpleegouder.

Bommen

De stad is stil.

De straten

hebben zich verbreed.

Kangoeroes kijken door de venstergaten.

Een vrouw passeert.

De echo raapt gehaast

haar stappen op.

De stad is stil.

Een kat rolt stijf van het kozijn.

Het licht is als een blok verplaatst.

Geruisloos vallen drie vier bommen op het plein

en drie vier huizen hijsen traag

hun rode vlag.

Paul Rodenko

Gedichten, uitg. U.M. Holland, 1951

NAAR EEN INTEGRALE

SPIRITUALITEIT

Interview met Johan Bergé

Wat gebeurt er eigenlijk in ons buurland België op het terrein van spiritualiteit en kritisch 'katholiekendom'? We weten over en weer bijzonder weinig van elkaar, maar in het kader van de voorbereiding van het Europees congres van de basisbeweging – op 21 en 22 september dit jaar in Pesaro (Italië) – leerde ik de gepensioneerde tandarts/orthodontist Johan Bergé kennen die opmerkelijk actief is in Oudenaarde. Dat betekent dus vooral het Vlaamse taalgebied. Jarenlang runde hij samen met zijn vrouw, Karen Schram, een centrum voor spiritualiteit aldaar. Een bloeiend centrum, de Ast, dat helaas afgebouwd moest worden. Maar hoe kwam dat toch bij hem? Waardoor raakte hij zo gemotiveerd om nu nog met een andere strategie door te gaan?

Hij komt uit een vrij katholiek gezin, zoals hij het zelf omschrijft. "Vooral mijn vader, ook tandarts, was erg katholiek. Hij ging alle dagen naar de mis, maar evolueerde nu naar meer 'ietsisme', waarbij het geloof niet meer zo helder te duiden is. Ik was jarenlang misdienaar, maar bleef kritisch. Mijn ouders waren sterk betrokken bij een gezinsgroep, waarbij er kritisch

katholiek gereflecteerd werd op alle ontwikkelingen met betrekking tot kerk en spiritualiteit. De aanleiding was het verdrinken van het zesjarige zoontje van mijn zus. Ik zag dat mijn zus toen kracht haalde uit haar geloof. In de jaren zestig was het adagium 'God is liefde' een nieuwe uitspraak, maar ik heb dat altijd flauwekul gevonden. God is God en liefde is liefde."

Hij werd onder andere geïnspireerd door de Belgische sinoloog en filosoof Ulrich Libbrecht, met zijn school voor comparatieve filosofie, en de voor ons onbekende Luc Hessel die een franciscaans bezinningscentrum startte. Zo werd de bodem rijp gemaakt om samen met zijn vrouw een bezinningscentrum te starten, dat zo succesvol werd (tot 250 bezoekers per week) dat het te veel werd. In 2002 werd het dan ook overgelaten aan anderen. Maar het nadenken over een zo broodnodige open spiritualiteit, of beter: integrale spiritualiteit, is niet gestopt. Dat wil zeggen een spiritualiteit die niet denkt de waarheid in pacht te hebben. "Wat je denkt hangt af van hoe je geleefd hebt, in welke omstandigheden je leeft en opgevoed bent en dit maakt een waarheid voor jou, maar dat is een andere waarheid

dan die voor alle andere mensen om je heen. Een zonsopgang is voor iedereen anders. Als je je eigen beleving belangrijker vindt dan die van een ander, dan kun je geen oog meer hebben voor andere interpretaties. Het is de dynamische aanvaarding daarvan en dat is dus geen passieve aangelegenheid. Dat is de essentie van iedere religie. De mens is van nature goed en de natuur is ongelofelijk. Denk aan de ontdekkingen van de kwantummechanica. Je wordt geboren als een frisse appel die aan een boom hangt, daar is nog niets mis mee. Maar ook een appel lukt wel eens niet."

Maar wat is toch die kracht van spiritualiteit? Johan begint bij de verwondering over zoveel, maar dan met name de kracht om een spontaan mededogen te hebben, want daar leidt het uiteindelijk toe – of zou het moeten leiden. Meditatie kan daarbij helpen. Spiritualiteit is een 'gewone' menselijke eigenschap die je moet oefenen. Spiritualiteit is eigenlijk de wijze waarop je die kracht gebruikt. Maar die kracht noemt hij religiositeit. "Misschien zijn wij als mensen de eersten die handelen vanuit een religieus bewustzijn. In onze hersenen is er een plek die steeds een onderscheid maakt tussen mezelf en die ander. Meditatie helpt om dat 'ego' in zekere zin te onderdrukken, zodat de openheid binnenkomt." Johan schreef in 2010 een boek met als titel *Een frisse kijk op religiositeit*.

Het gaat bij Johan ook om de kracht om altruïstisch te zijn in een steeds meer egocentrische tijd. Daarnaast wordt de religieuze ervaring ook steeds weer misbruikt door machthebbers. Maar ook beschadigingen, opgelopen in het leven, kunnen negatief werken. We mogen werken aan het herstel van yin en yang (de twee elkaar aanvullende kosmische basisprincipes, die we kennen uit de Chinese Tao-filosofie). Het werken aan dit type gedachtevorming werd ook na het ophouden van het centrum toch voortgezet. In 2013 was Johan een van de medeoprichters van Beziel Verband Vlaanderen. Dit had geen relatie met Beziel Verband zoals wij dat kennen in Nederland, maar de term van Huub Oosterhuis bleek inspirerend voor hen om een nieuw netwerk in het leven te roepen. Het was in Vlaanderen vooral het netwerk om rooms-katholieke gemeenschappen alternatieven te laten zien. Er waren mooie bijeenkomsten, maar corona maakte daar een einde aan. Hij ging niet bij de pakken neerzitten, maar verzamelde een groep van

Spiritualiteit is een 'gewone' menselijke eigenschap die je moet oefenen

vijf mensen om zich heen die opnieuw een vereniging zonder winstoogmerk opzette om die integrale en open spiritualiteit verder vorm te geven. Het kwam tot nog toe tot twee inspiratiedagen. Ik deed zelf aan een bijeenkomst mee en inderdaad: vooral de persoonlijke verhalen van velen lieten zien hoe waar de woorden van Johan zijn. De verscheidenheid aan mensen, hun verschillen en persoonlijke levensgeschiedenissen lieten je heel dichtbij komen. Men heeft ambities op vele fronten. Er is ondertussen een digitaal platform *Obis.net* geheten. Er wordt gewerkt aan een tijdschrift en een politiek memorandum om het vak 'zingeving' in het onderwijscurriculum te behouden. Mensen zijn religieus omdat ze religieus zijn, als het te institutioneel wordt gaat het dikwijls verkeerd. Maar er is toch het streven om met meer mensen te komen tot een onderschrijving van die open spiritualiteit. Het zal een rol gaan spelen bij het eerder genoemde Europees congres van de basisbeweging in Pesaro. Een aantal Spaanse theologen, waaronder Jose Arregi Olaizola, denken in deze richting.

Waarom heette het centrum van Johan en Karen eigenlijk De Ast? Via Google kwam ik er niet uit, maar een ast is een plek waar vruchten/cichorei worden gedroogd. Het vocht verdwijnt en zo blijft alleen de essentie over. Kennelijk een Vlaams woord. Het is opmerkelijk dat wij zo weinig van de Vlaamse bewegingen weten – en zij van ons. Het zou mooi zijn als er meer grensoverschrijdingen zouden plaatsvinden. Het is onze meest nabije Nederlandstalige cultuur. Maar je kunt beter zeggen Vlaamstalige cultuur, want de animositeit ten opzichte van Nederlanders is nog steeds levendig. ●

Voor verdere informatie en verdieping: Johan Bergé, *Een frisse kijk op religiositeit – op zoek naar de basis en de kern van geloven*, Mens & Cultuur Uitgevers nv, Gent, 2010
Lees de teksten van de GINKGO-groep: www.ginkgogroep.be, of kijk op de website van Beziel Verband Vlaanderen www.bezielverband.be

De namiddag van het christendom

Een titel die meteen laat zien waar het om gaat. Het christendom zit in zijn namiddag, de avond valt. Voorgoed? Deze recensie concentreert zich op uitleg van de mooie titel van dit overigens ook rijke boek. Verhelderend laat Halík eerst zien welke de relatie is tussen geloof en religie (p.59 e.v.). ‘Religie’ was in de Romeinse tijd de samenbindende kracht in de samenleving, de identiteit daarvan. Het woord betekent dan ook samenbinding. Geloof is heel iets anders: een wereldbeschouwing, een gezindte die zich sterk bezighoudt met het ‘hiernamaals’.

Nu lijkt hun rol uitgespeeld en lopen de kerken leeg; het geloof moet zichzelf opnieuw uitvinden

Omdat dit geloof in de vroege middeleeuwen tevens de identiteit van de samenleving ging vormen, vielen de twee begrippen samen. Het Engels kent zelfs maar één woord voor beide: religion.

Die christelijke identiteit van Europa hield definitief op met de Verlichting, 18e eeuw, al duurde de nawerking nog anderhalve eeuw. Het christendom, de kerken, zij moesten het voortaan alleen zien te rooien. En nu, in de postmoderne tijd (na 1945), lijkt hun rol uitgespeeld en lopen de kerken leeg. Het geloof moet zichzelf opnieuw uitvinden. Aan die opgave zet Tomáš Halík zich in dit boek. Hij schrijft daar heel nuchter over: “Het laatmoderne christendom verkeert in een situatie van culturele dakloosheid.” En: “Het christelijk geloof zoekt nog naar een nieuwe vorm, een nieuw thuis ...”

Daarvoor moet je ook eerlijk kijken naar de oudere geschiedenis van het christendom. De missie van Paulus zorgde ervoor dat het christendom niet,

zoals het jodendom (en later ook de islam), vooral een rechtssysteem werd. De christenen werden een “religieus-politieke dissidente beweging”. Pas doordat keizer Justinianus hun geloof in de 6^e eeuw tot staatsgodsdienst uitriep werd het een religie, een gemeenschappelijke taal, en vervolgens een doctrine, een leer. Maar het christendom behield zijn element van ‘geloof’ en vroomheid. Daardoor, zegt Halík, werd het cultureel zo vruchtbaar en politiek zo succesvol, over vele eeuwen heen. In de latere middeleeuwen begonnen binnen dat christendom grote verschillen te ontstaan, onder meer leidend tot het schisma met het oosters christendom in 1054. En daarna de Renaissance van de 15^e en 16^e eeuw, een intellectuele herontdekking van de klassieke oudheid, die grote invloed had op de ontwikkeling binnen het christendom. Dit leidde weer tot de Reformatie, de vorming van aparte christelijke kerken, los van Rome. Maar het ging nog altijd om een christendom ingebed in de rest van de Europese beschaving. Mensen als Erasmus van Rotterdam kregen genoeg van die interne strijd, en probeerden een ‘derde weg voor het christendom’ te scheppen. Die derde tak van het christendom loopt uit op de Verlichting en de moderne seculiere cultuur, zegt Halík. We hebben dan wel met héél grote stappen de periode vanaf Justinianus doorlopen, die ‘ochtend’ van het christendom.

Begin 19e eeuw begint het tijdperk van de secularisatie, de ‘voormiddag’. En in onze tijd leven we in de ‘namiddag’. Halík durft wel, er zo fluks doorheen stappen! Die voormiddag duurde maar anderhalve eeuw, en nu is het al de namiddag. Christus stierf in het negende uur, voor ons drie uur in de middag – het werd *Darkness at Noon*. Daarin moet een christen “de wereld aanvaarden zonder religieuze, metafysische en quasiwetenschappelijke verklaringen – en daarin leven ‘alsof God niet bestaat’”, zegt Halík (p. 75). Maar waar kunnen we onze inspiratie dan zoeken?

Tot voor kort – en misschien in vele gevallen nog steeds – heeft de Kerk haar inspiratie gezocht in haarzelf, in haar eigen geloofsopvatting en geloofsartikelen. Als voornaamste taak zag zij de zorg voor de eigen ‘zielen’ en de verkondiging van de eigen leer aan niet- of andersgelovigen. Het is duidelijk dat dit niet meer werkt. De naar binnen gerichte kerk kalft snel af, zeker in de westerse contreien. Het is evenmin nog oorbaar het eigen geloof aan anderen als waarheid ‘op te dringen’.

De naar binnen gerichte kerk kalft snel af, zeker in de westerse contreien

Wat rest de Kerk dan wel? Halík zegt het zo: “Als de Kerk een Kerk wil zijn en geen gesloten sekte wil worden, moet ze een radicale verandering in haar zelfverstaan ondergaan.” Ze moet met name dienstbaar zijn aan alle mensen “met respect voor hun anders-zijn” (p.233). Het christendom heeft zeker nog een boodschap die heel wezenlijk is voor de samenleving, maar dan wel voor de héle samenleving. Daar moet de Kerk dienstbaar aan zijn. Het moet, zegt Halík, afgelopen zijn met het ‘egocentrisme’ van de Kerk, met de hang naar een dogmatisch verleden. De Kerk moet ‘volwassen’ worden en in nederigheid dienstbaar worden aan de wereld en haar noden. Met een verwijzing naar wat er gebeurde met Pinksteren, pleit hij ervoor dat de Kerk een taal vindt die door iedereen, door alle volkeren en culturen, wordt begrepen. En dat met respect voor allen, want, zo zegt hij, “de liefde tot God en onze medemens is voor het christendom immers de hoogste vorm van waarheid” (p. 246). Belangrijk

daarbij is dat de Kerk de tekenen van de tijd verstaat en daarom vooral een gemeenschap moet zijn van luisteren en begrijpen. Dit zou uiteraard moeten gebeuren in oecumenisch verband. We zouden niet meer moeten spreken van ‘katholicisme’, maar van ‘katholiceit’. Als het over luisteren naar elkaar en naar de wereld gaat, verwijst Halík ook naar het initiatief van paus Franciscus om een synodaal proces in het leven te roepen. Hij ziet trouwens een grote bondgenoot in paus Franciscus, een man met dezelfde visie op de Kerk als die van hemzelf.

In navolging van Ignatius van Loyola laat Halík ook zien dat ‘God in alle dingen gevonden moet worden’ en hij wijst daarbij op Teilhard de Chardin die spreekt over ‘de universele Christus’.

Het enige dat de Kerk kan doen, zo geeft Halík duidelijk te kennen, is zich volledig omkeren van binnen naar buiten, luisterend naar en dienend voor iedereen. Dat betekent ook afstand nemen van dogmatisme, van wetsdenken, van krampachtig vasthouden aan regels en aan interne organisatie. Hoe dat dan allemaal in de praktijk tot stand zou moeten komen, daarvoor geeft hij geen concrete suggesties. De christenen zullen daarin samen een weg moeten vinden, want de boodschap van liefde kan alleen in gemeenschap duidelijk worden gemaakt: “Ziet hoe zij elkander liefhebben.” De wereld moet dat wel kunnen zien. Zal dat allemaal lukken? Gaan ‘de nadagen’ niet over in de avond die het einde betekent? Nee, Halík eindigt zijn boek hoopvol: “In het Bijbelse concept van tijd begint een nieuwe dag met de avond. Laten we niet het moment missen waarop de eerste ster aan de avondhemel verschijnt.” ●

Tomáš Halík, *De namiddag van het christendom*, uitg. KokBoekencentrum, 2023, 252 pag.

Ten slotte

MYSTERIE EN WERKELIJKHEID

In het afgelopen jaar hebben we "Ten slotte" in het teken gezet van de Bergrede en zijn 'gelukkigprijzingen'. Je zou echter kunnen zeggen dat 2023 een jaar was dat voor heel veel mensen allerminst 'gelukkig' was, en dat het nieuwe jaar niet veel beters in petto lijkt te hebben. Er woedt weliswaar geen wereldoorlog, maar als je alle grote en kleine conflicten bij elkaar optelt, kom je toch een heel eind in die richting. Gerechtigheid, barmhartigheid, vrede en al die andere deugden zijn hier wel erg ver weg.

Dat zijn toch de woorden van Jezus? En die is toch de zoon van God? Waarom grijpt God dan niet in, als Hij de inhoud van die woorden zo belangrijk vindt? Dat is de vraag die tallozen zich stellen. De antwoorden op die vraag zijn heel divers. Veel mensen zeggen: God grijpt niet in omdat hij niet bestaat. Anderen menen dat God de mensen straft voor alle kwaad dat ze doen. Weer anderen hebben het over Gods raadsbesluiten die wij niet kennen en deemoedig moeten aanvaarden. Maar het blijft toch allemaal een raadsel.

Misschien kunnen we het eens over een andere boeg gooien. Wat is de werkelijkheid waarin wij leven? Wijsgeren hebben daar al sinds mensenheugenis hun gedachten over laten gaan, gevolgd door andersoortige geleerden en ook theologen, en zij zijn er nog niet uit, laat staan wij, gewone mensen. Beperkt de werkelijkheid zich tot datgene wat je kunt zien, horen, aanraken, kortom het fysieke? Of omvat de werkelijkheid ('dat wat is') ook een component die velen intuïtief ervaren? Een werkelijkheid waarvan je het bestaan niet weet in wetenschappelijke zin, maar waarvan je wel weet hebt, als je dat zo kunt zeggen. We noemen dat mysterie. Daarmee bedoelen we geen sprookjes, maar een onderdeel van de werkelijkheid die te ervaren is in begrippen als waarheid, goedheid, schoonheid en liefde, en waarin je de grond van ons bestaan zou kunnen zoeken. Zou dat de werkelijkheid zijn waarin je God zou kunnen vinden? Kun je dan zeggen: "God bestaat, God is"?

Zo'n God is dus geen meneer of mevrouw die ingrijpt naar believen. De levende Mysterieuze die de oorzaak van ons bestaan is, is de basis van wie en wat wij zijn. Maar ook Degene die ons daarbij onze eigen verantwoordelijkheid heeft gegeven. We moeten het zelf doen. Lees maar Genesis 1, 26 – 28:

"God zei: 'Laten Wij mensen maken die ons evenbeeld zijn, die op Ons lijken; zij moeten heersen over de vissen van de zee en de vogels van de hemel, over het vee, over de hele aarde en over alles wat daarop rondkruipt.' God schiep de mens als zijn evenbeeld, als evenbeeld van God schiep Hij hem, mannelijk en vrouwelijk schiep Hij de mensen. Hij zegende hen en zei tegen hen: 'Wees vruchtbaar en word talrijk, bevolk de aarde en breng haar onder je gezag: heers over de vissen van de zee, over de vogels van de hemel en over alle dieren die op de aarde rondkruipen.'"

En om dat voor ons, armzalige 'concreetdenkers' nog wat duidelijker te maken, heeft hij zijn 'woordvoerder', Jezus van Nazaret gestuurd om ons te vertellen hoe we die verantwoordelijkheid in feite dienen waar te maken. En daar hebben we de Bergrede. Overigens – de stoeipartijen rond dit onderwerp van de Kerkvaders maar even terzijde gelaten – is het beeld van de Drie-eenheid in dit kader toch best veelzeggend: een Vader die aan de basis ligt van ons bestaan, een Zoon die zijn bedoelingen voor ons concreet maakt en een Geest die ons helpt er in de bizarre werkelijkheid van elke dag iets van te maken.

Maar daarover misschien een volgende keer.